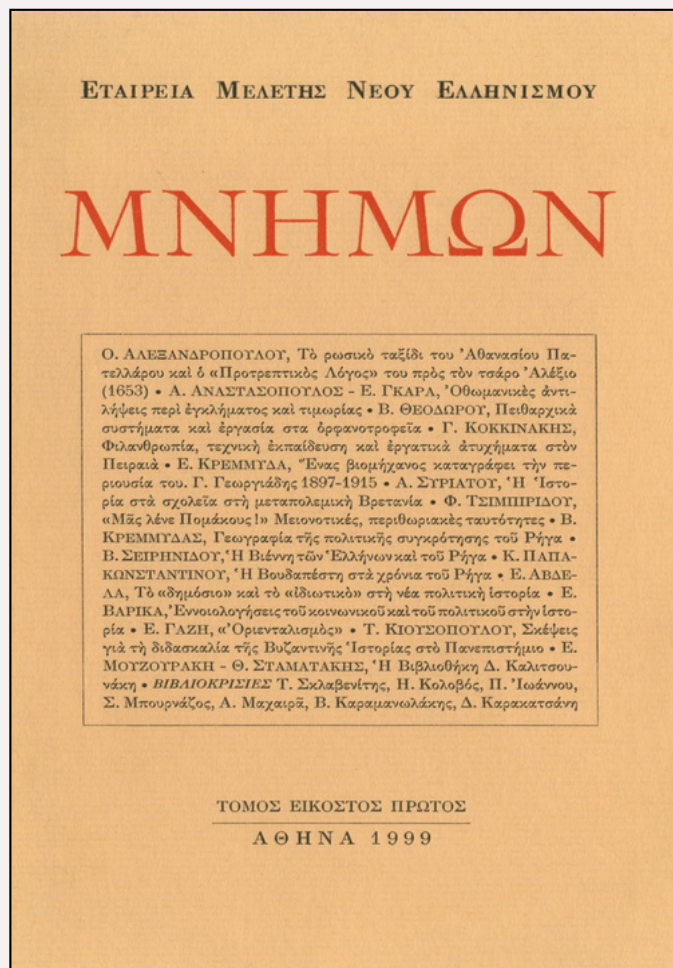

Μνήμων

Τομ. 20, 1998

**Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, Ανάποδα Χρόνια.
Συλλογική μνήμη και ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών
(1900-1950)**

ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΜΑΡΙΑ

<https://doi.org/10.12681/mnimon.684>

Copyright © 1998

To cite this article:

ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Μ. (1998). Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, Ανάποδα Χρόνια. Συλλογική μνήμη και ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950). *Μνήμων*, 20, 307-312. doi:<https://doi.org/10.12681/mnimon.684>

τους ίδιους τους νεκροθάφτες της» στο πρόσωπο των προλεταρίων. Η πτώση της και η «νίκη των προλεταρίων» δεν έχουν αποδειχθεί εξίσου αναπόδραστες.

Αυτό που είναι λαθεμένο, επισημαίνεται, δεν είναι η πρόβλεψη του Μανιφέστου για τον κεντρικό ρόλο των πολιτικών κινημάτων που βασίζονται στην εργατική τάξη αλλά η πρόταση: «Απ' όλες τις τάξεις που στέκονται αντιμέτωπες με την αστική τάξη σήμερα, μόνο το προλεταριάτο είναι πραγματικά επαναστατικό, του οποίου το αναπόφευκτο πεπρωμένο, που πηγάζει από την ίδια την φύση και την ανάπτυξη του καπιταλισμού, είναι να ανατρέψει την αστική τάξη». Ο στόχος του κομμουνισμού, που υιοθετήθηκε πριν ο Μαρξ γίνει «μαρξιστής» δεν πηγάξε από την ανάλυση της φύσης και της ανάπτυξης του καπιταλισμού, αλλά από ένα φιλοσοφικό, ένα εσχολογικό επιχείρημα, σχετικά με τη φύση και το πεπρωμένο. Η θεμελιώδης ιδέα του Μαρξ ότι το προλεταριάτο ήταν μια τάξη που δεν θα μπορούσε να απελευθερώσει τον εαυτό της, χωρίς κατ' αυτόν τον τρόπο να απελευθερώσει την κοινωνία συνολικά, πρωτοεμφανίζεται ως φιλοσοφικό συμπέρασμα μάλλον, παρά ως προϊόν παρατήρησης. Το όραμα του Μαρξ για το προλεταριάτο, του οποίου η ίδια η ουσία προορίζεται να χειραφετήσει την ανθρωπότητα και να καταλύσει την ταξική κοινωνία, ανατρέποντας τον καπιταλισμό, αντιπροσώπευε μια ελπίδα που διαπνέει όλη την ανάλυση για τον καπιταλισμό, αλλά όχι ένα συμπέρασμα το οποίο επιβάλλει κατ' ανάγκη η ανάλυση αυτή.

Είναι εξαιρετικά απίθανο, τονίζεται, η σημερινή «μετακαπιταλιστική κοινωνία» να αντιστοιχεί στα παραδοσιακά μοντέλα σοσιαλισμού, ακόμη πιο απίθανο να αντιστοιχεί στους υπαρκτούς σοσιαλισμούς της σοβιετικής περιόδου. Το ποιες μορφές μπορεί να πάρει και το κατά πόσο θα ενσωματώσει τις ανθρωπιστικές ιδέες του κομμουνισμού του Μαρξ και του Έγκελς θα εξαρτηθεί από την πολιτική πράξη, μέσω της οποίας θα απέλθει η αλλαγή αυτή. Γιατί, όπως υποστηρίζει και το Μανιφέστο, είναι αυτή η πολιτική πράξη που κατέχει κεντρική θέση στη διαμόρφωση της ιστορικής αλλαγής.

Στο τελευταίο μέρος της εισαγωγής, εισάγεται η έννοια της πολιτικής και της δράσης των υποκειμένων ως κριτήρια απαραίτητα όχι μόνο για την ανάλυση του Μανιφέστου, αλλά και για την πραγματοποίηση κάθε ιστορικής αλλαγής. Η εμμονή στην πολιτική ήταν αυτό που ιστορικά διαφοροποίησε τον σοσιαλισμό του Μαρξ από τους αναρχικούς και από τους διαδόχους του σοσιαλισμού, που το Μανιφέστο καταδίκασε ιδιαίτερα έντονα, λόγω της απόρριψης εκ μέρους τους κάθε πολιτικής δράσης. Ακόμη και πριν τον Λένιν, αναφέρεται, η θεωρία του Μαρξ δεν αφορούσε μόνο «αυτό που η ιστορία μας δείχνει ότι θα γίνει» αλλά «αυτό που πρέπει να γίνει». Η σοβιετική εμπειρία του 20ού αιώνα μας έχει ομολογουμένως διδάξει, υποστηρίζεται κλείνοντας, ότι μπορεί να ήταν καλύτερα να μην είχε γίνει, «αυτό που έπρεπε να γίνει» κάτω από ιστορικές συνθήκες που καθιστούσαν κυριολεκτικά απίθανη την επιτυχία.

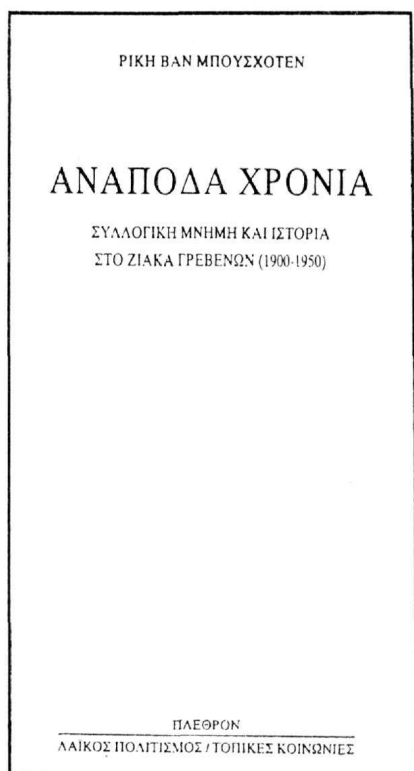
ΚΩΣΤΑΣ ΜΕΚΚΑΣ

Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, *Ανάποδα Χρόνια. Συλλογική μνήμη και ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, Αθήνα, Πλέθρον, Λαϊκός Πολιτισμός/Τοπικές Κοινωνίες, 1997, 249 σ.

Στα *Ανάποδα Χρόνια* ξετυλίγεται δυναμικά η ιστορία της εποχής και της συλλογικής μνήμης του χωριού Ζιάκα αλλά και της γύρω περιοχής. Οι αφηγήσεις, έτσι όπως

μόρεσε να τις ακούσει η συγγραφέας, ξεκινούν από την Τουρκοκρατία, εστιάζονται κυρίως στον Εμφύλιο και φτάνουν μέχρι σήμερα. Η Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν συλ-

λαμβάνει την ιστορία της επιβίωσης μιας κοινότητας που αγωνίστηκε να διατηρήσει τη συνοχή της στο χρόνο «ως αντίβαρο στη γενική απορρύθμιση των ανθρώπινων σχέσεων» και του συνολικού πλαισίου αναφοράς. Μιας κοινότητας που καταφέρνει και σήμερα, «βασισμένη στο ήθος της ευελιξίας και της συνεργασίας», έχοντας δώσει νέο περιεχόμενο στις παραδοσιακές αυτές ρυθμιστικές αξίες, να διατηρεί το δικό

της όραμα της κοινωνικής αλλαγής «βασισμένο στην άμεση δημοκρατία».

Η συγγραφέας θεωρεί και αποδεικνύει, μέσα από τη μελέτη της μικροϊστορίας του συγκεκριμένου χωριού, ότι δεν μπορούμε να κατανοήσουμε τις «εξελίξεις που θα σηματοδέψουν την κοινότητα στη δεκαετία του 1940 [...] χωρίς να ληφθεί υπόψη η ιδιαίτερη φυσιογνωμία της περιοχής». Ξεκινώντας από την ύστερη Τουρκοκρατία, έχει τη δυνατότητα να αναδείξει δυναμικές που συνήθως αντιμετωπίζονται μονοδιάστατα. Ο

Ζιάκας, μαθαίνουμε λοιπόν, είναι μια ορεινή κοινότητα στους πρόποδες της Πίνδου. Κεφαλοχώρι στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, έπαιξε αργότερα σημαντικό ρόλο στους εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες. Ο πληθυσμός του, 380 κάτοικοι στα 1853, φτάνει τους 971 στη δεκαετία του 1940, ενώ το 1951 θα έχει μόλις 132. Οι Ζιακιώτες ήταν μικροϊδιοκτήτες και κτηνοτρόφοι με οικονομία αυτοκαταναλωτικού κυρίως χαρακτήρα. Ανήκαν στην εθνολογική ομάδα των Κουπατσαράων και η κοινωνική τους δομή διακρινόταν για τη σχετική της ισονομία και την έλλειψη έντονων αντιθέσεων. Στα γειτονικά, αντίθετα, χωριά, σε όσα κατοικούσαν Βλάχοι, δημιουργήθηκαν και ανώτερα στρώματα από τα οποία οι Ζιακιώτες εξαρτιόνταν, ως ένα βαθμό, με ποικίλους τρόπους. Στα βλάχικα χωριά, εξάλλου, το φαινόμενο της ληστείας, χαρακτηριστικό της περιόδου και της περιοχής, υπήρξε πιο έντονο.

Είναι γνωστός ο ρόλος που έπαιξε ο διχασμός του Μεσοπολέμου στη διαμόρφωση της δυναμικής των εξελίξεων του Εμφυλίου. Εδώ, με το συγκεκριμένο δείγμα του χώρου των Γρεβενών και μέσω των προφορικών μαρτυριών, αναδεικνύονται και προγενέστερα κοινωνικοοικονομικά φαινόμενα: ο ληστοτροφικός χαρακτήρας της περιοχής και η παράδοση του κλεφταρματολισμού, στο πλαίσιο των οποίων «η προσφυγή στην άτακτη ένοπλη βία ήταν θεμιτή λύση». Φαινόμενα που στο Μεσοπόλεμο συμβάλλουν «στη διάσπαση της τοπικής κοινωνίας», όταν και εξαιτίας της οικονομικής κρίσης που εκδηλώνεται, «ένα μεγάλο μέρος των μικροκτηνοτρόφων και μικρογεωργών θα προσελκυστεί κατ' αρχάς από το Βενιζελισμό και μετά από το Αγροτικό Κόμμα». Η διάσπαση αργότερα στην Αντίσταση, αλλά κυρίως στον Εμφύλιο, και «η οποία θα εξακολουθήσει να παίζει καθοριστικό ρόλο στην μεταπολεμική Ελλάδα είναι πολύ διαφορετική από την κύρια αντιπαράθεση του Μεσοπολέμου [...] μεταξύ Μοναρχικών και Βενιζελικών».

Οι ένοπλοι αντάρτες έπαιζαν σημαντικό ρόλο «στο τοπικό πλέγμα των σχέσεων εξουσίας» ήδη από το 17ο αιώνα. «Η παράδοση αυτή θα έχει ειδικό βάρος [...] στην Αντίσταση και στον Εμφύλιο», καθώς και τότε, ιδιαίτερα στον Εμφύλιο, εφαρμόζεται «μια παλιά και δοκιμασμένη τακτική: η προσφυγή των φορέων της πολιτικής εξουσίας σε άτακτους ενόπλους».

Ο Ζιάκας διαφέρει από τα γειτονικά χωριά, καθώς «η εντοπιότητα, η συνοχή και η ευελιξία [...] τρία σημαντικά στοιχεία του κοινωνικού ιστού της κοινότητας, που την καθιστούν ταυτόχρονα κλειστή στον εαυτό της και ανοικτή προς τα έξω», θα στρέψουν τους κατοίκους σε «συλλογικές μορφές επίλυσης των προβλημάτων». Προβλημάτων που δημιουργήθηκαν από την ένταξη των Νέων Χωρών στο κράτος, αλλά και από τα γεγονότα της περιόδου 1940-1950. Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν θα σημειωθούν εμφύλιες συγκρούσεις μεταξύ των κατοίκων και το χωριό θα ονομαστεί «Μικρή Μόσχα», λόγω της μαζικής υποστήριξης προς το ΚΚΕ¹. Το 1948 εξάλλου οι περισσότεροι εγκατέλειψαν το χωριό ακολουθώντας το Δημοκρατικό Στρατό στην Αλβανία.

Στο Μεσοπόλεμο η κοινότητα υιοθετεί ριζοσπαστικές λύσεις και πρωτοστατεί στο μαζικό αγροτικό κίνημα που δημιουργήθηκε στα Γρεβενά. Η μεγάλη απήχηση του Αγροτικού Κόμματος (60% των ψήφων στο χωριό στα 1933), «σηματοδοτεί μια νέα εποχή», καθώς οι κάτοικοι «αρχίζουν να αποδεσμεύονται από τα προσωπικά κόμματα και να προσελκύονται από τα κόμματα αρχών». Την ίδια περίοδο εμφανίζεται και το ΚΚΕ στην περιοχή και «παρά την έντονη πολιτική αντιπαράθεση μεταξύ του ΚΚΕ και του ΑΚΕ σε επίπεδο ηγεσίας, για τους Ζιακιώτες τα δύο κόμματα

δεν αποτελούσαν παρά δύο όψεις του ίδιου νομίσματος». Την εποχή αυτή θα αμφισβητηθούν αντιλήψεις μέχρι τότε αυτονόητες, «διασπάται η [...] ενιαία παράδοση του κλεφταρματολισμού και εμφανίζονται ή ενισχύονται νέες αξίες, με έμφαση στη συλλογική δράση». Η κοινότητα είναι έτοιμη στην Κατοχή να συμμετάσχει στους λαοκρατικούς θεσμούς του ΕΑΜ και να ενστερνιστεί το όραμα της κοινωνικής αλλαγής. Την περίοδο αυτή, άλλωστε, όλοι οι αφηγητές, ακόμα και οι αντίπαλοι του ΕΑΜ, αναφέρουν στις προφορικές μαρτυρίες ως «καιρό της επανάστασης».

Η μνήμη, ατομική και συλλογική, συγκροτείται στο χρόνο μέσω συγκεκριμένων μηχανισμών, οι οποίοι εξετάζονται αναλυτικά στο τελευταίο κεφάλαιο «Μνήμη και ιστορία». Στα οικεία κεφάλαια κάθε περιόδου, επίσης, διακρίνονται κάθε φορά τα επικλυπτόμενα στρώματα της μνήμης, συλλογικής κυρίως, από εκείνα που έχουν μέχρι σήμερα επιβιώσει στην αρχική τους μορφή. Οι αφηγήσεις, οι οποίες προέκυψαν με επιτόπιες συνεντεύξεις, κατέχουν «τη μερίδα του λέοντος», γεγονός που «οφείλεται εν μέρει στην πενιχρότητα των γραπτών πηγών» (τις οποίες, όταν υπάρχουν, η συγγραφέας γνωρίζει και αξιοποιεί), αλλά και «στη διπλή στρατηγική» που υιοθετεί η μελέτη στην προσέγγιση της ιστορίας. «Μια στρατηγική η οποία πηγάζει [...] από τη διπλή φύση των προφορικών μαρτυριών και αποσκοπεί στην αποκατάσταση, τόσο των συμβάντων όσο και της ερμηνείας τους από το συλλογικό σώμα».

«Η συλλογική μνήμη, με όλες τις σιωπές και τις παραμορφώσεις της, ή ίσως ακριβώς μέσα απ' αυτές, ενδέχεται να είναι ένας δείκτης για να ανακαλύψουμε τα σημεία ρήξης με το παρελθόν». Σημεία στα οποία η μνήμη κυρίως εστιάζεται, όπως βλέπουμε μέσα από το λόγο των Ζιακιωτών. Η συγγραφέας επιμένει στα σημεία αυτά, χωρίς να παραγνωρίζει τις δομές που διατρέχουν μακρύτερα χρονικά διαστήματα, και δίνει μεγάλο βάρος στον Εμφύλιο,

1. Θυμίζουμε ότι αρκετά χωριά πήραν αυτή την ονομασία: βλ. Ν. Α. Μαραντζίδης, *Μικρές Μόσχες. Πολιτική και εκλογική ανάλυση της παρούσας του κομμουνισμού στον ελληνικό αγροτικό χώρο*, Αθήνα 1997.

υπογραμμίζοντας ότι «οι εμπειρίες της εαμικής περιόδου ήταν μεν σημαντικές, αλλά θεωρήθηκαν περισσότερο ως συνέχεια των προπολεμικών εξελίξεων, ενώ η βασική τομή συντελέστηκε στον Εμφύλιο».

Με τη μέθοδο της αναδρομικής ανθρωπολογίας, αξιοποιώντας ιδιαίτερα τα «ακούσια μηνύματα» των αφηγητών, ανασυγκροτείται το παρελθόν, πρόσφατο και απώτερο, και εξετάζονται οι σημερινές του απεικονίσεις και επιβιώσεις. Η ανθρωπολογική διάσταση ενσωματώνεται στην ιστορική έρευνα και οι κατευθύνσεις της εργασίας διαμορφώνονται από τα ίδια τα πορίσματα. Το τελευταίο επισημαίνει η συγγραφέας στην Εισαγωγή, όπου διαγράφει με σαφήνεια τα ζητούμενα και τις θεωρητικές της κατευθύνσεις, αλλά είναι προφανές και στον πιο βιαστικό αναγνώστη των επιμέρους κεφαλαίων. Μένει ανοικτή στη συνάντησή της με τους αφηγητές, έχοντας συνείδηση των πολιτισμικών τους διαφορών και της «διαλεκτικής σχέσης» που αναπτύσσεται μεταξύ τους, δίχως προκαταλήψεις, ψυχραιμία, αλλά όχι ψυχρή. Συνεχίζει εδώ σε βάθος και με νέα ερωτήματα την εξέταση ζητημάτων με τα οποία έχει ήδη ασχοληθεί², αλλά και καινούργιων που προέκυψαν σχετικά με τον Εμφύλιο. Θα ακολουθήσει και ένα δεύτερο βιβλίο, με τον τίτλο «Περάσαμε πολλές μπόρες, κορίτσι μου», όπου θα περιέχεται αυτούσιος ο λόγος των Ζιακιωτών.

Στην περιοχή των Γρεβενών ο πόλεμος ουσιαστικά «έληξε σχεδόν 2 χρόνια νωρίτερα» από την υπόλοιπη Ελλάδα, «με την απελευθέρωση της περιοχής από τις δυνάμεις των ντόπιων ανταρτικών ομάδων και του άμαχου πληθυσμού το Μάρτη του 1943». Έτσι είναι δυνατόν εδώ να μελετηθούν σε βάθος οι δομές και οι θεσμοί της εναλλακτικής εξουσίας που εγκαθιδρύεται από το ΕΑΜ και ο τρόπος λειτουργίας

τους. Από τις αρχές του 1943 ο Ζιάκας έχει αυθόρμητα «ήδη μπει στη φάση της ένοπλης αντίστασης», πράγμα που εξηγεί, ως ένα βαθμό, και την επιτυχία του ΕΑΜ στο χωριό. Δημιουργείται η «τάξη των ανταρτών», η οποία στο Ζιάκα μεν δεν προκάλεσε διάσπαση της κοινότητας λόγω της ιδιαίτερης κοινωνικής δυναμικής της, αλλά σε γειτονικά χωριά έθεσε σε κίνηση εξελίξεις που οδήγησαν ακόμα και σε συγκρούσεις ταξικής μορφής.

Ενώ η συμμετοχή στις αντιστασιακές οργανώσεις ενίσχυσε ορισμένες παραδοσιακές αξίες της κοινότητας, όπως η συνοχή και η αλληλεγγύη, παράλληλα σηματοδοτήσε μια οριστική [...] ρήξη με την παράδοση στο επίπεδο της οικογένειας». Το «δικαίωμα του λόγου» ήταν η σημαντικότερη κατάρκτηση των γυναικών, ο χώρος αυτονομίας των παιδιών/εφήβων διευρύνθηκε. Η ρήξη με την παραδοσιακή δομή της οικογένειας ολοκληρώθηκε στον Εμφύλιο και στην προσφυγιά. Οι προφορικές μαρτυρίες των νέων και των γυναικών κυρίως, δίνουν εδώ τη δυνατότητα στη συγγραφέα να διακρίνει μνήμες που αποδίδουν «σχεδόν αυτούσιο τον ενθουσιασμό για τα οράματα εκείνης της εποχής» και επικαλύφθηκαν αργότερα στη συλλογική μνήμη από τον Εμφύλιο.

Το βαθύ κοινωνικό περιεχόμενο της Αντίστασης, γεγονός που υποδεικνύεται από την ένταξη των πρώτων μορφών αυτοοργάνωσης στο πανελλαδικό πλαίσιο των θεσμών του ΕΑΜ, «ξεχωρίζει την Ελλάδα από τις υπόλοιπες χώρες της κατεχόμενης Ευρώπης». Στη συλλογική μνήμη των Ζιακιωτών ο θεσμός της Λαϊκής Αυτοδιοίκησης περιβάλλεται από «μερική σιωπή», καθώς εδώ συνεχίζονται, μέχρι ενός σημείου, πρακτικές παραδοσιακές. Αντίθετα είναι σαφής η θετική εικόνα της εφαρμογής της Λαϊκής Δικαιοσύνης, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά στις οικογενειακές υποθέσεις. Τα λαϊκά δικαστήρια «νομιμοποιούν το λαϊκό αίσθημα δικαιοσύνης», αλλά η ρήξη με το παρελθόν συνίσταται στο ότι η αρμοδιότητα για την επίλυση

2. Βλ. κυρίως R. Van Boeschoten, *From Armatolik to People's Rule. Investigation into the Collective Memory of Rural Greece, 1750-1949*, "Αμστερνταμ 1991.

ενδοοικογενειακών διαφορών μεταβιβάζεται τώρα στους «εκλεγμένους φορείς της κοινότητας». Παράλληλα, παραδέχονται και κάποιες αρνητικές πλευρές που ήταν επόμενο να υπάρξουν «σ' ένα τέτοιο κλίμα ριζικών μεταβολών των κοινωνικών ισορροπιών».

Οι Ζιακιώτες, εξοικειωμένοι ήδη από το Μεσοπόλεμο με τις ιδέες του ΑΚΕ και κυρίως με την αντίληψη της άμεσης δημοκρατίας, προσλαμβάνουν και επεξεργάζονται το μήνυμα του ΕΑΜ και του ΚΚΕ με το δικό τους τρόπο. Οι νέες εμπειρίες από τη συμμετοχή τους στις δομές του ΕΑΜ, «η αντίληψη μιας κοινωνίας των πολιτών», ενσωματώνονται στην παραδοσιακή κοινωνία αλληλεγγύης και διαμορφώνουν, με σχετική ιδεολογική αυτονομία, το συλλογικό τους όραμα «του κράτους νέας μορφής που θα προκύψει μετά την απελευθέρωση» και θα βασίζεται στην άμεση δημοκρατία. Πρόκειται για μια ακόμα «λαϊκή εκδοχή του κομμουνισμού», φαινόμενο γενικότερο τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες χώρες.

Στο Ζιάκα δεν δημιουργήθηκαν αντιστάσεις στην εξουσία του ΕΑΜ, όπως σε γειτονικά χωριά, οι οποίες λόγω και των προπολεμικών κοινωνικών αντιθέσεων και πολιτισμικών παραδόσεων, της παραγνώρισης των τοπικών αυθεντιών από την οργάνωση, αλλά και την επαναστατική τρομοκρατία που παρατηρείται στα τέλη της Κατοχής, θα οδηγήσουν «βαθμιαία αλλά αμετάκλητα στην εμφύλια σύρραξη». Ωστόσο, και εδώ κλονίζεται η εμπιστοσύνη στην ηγεσία του ΕΑΜ/ΚΚΕ, κυρίως μετά την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας, καθώς πλέον οι αποφάσεις επιβάλλονται και η δημοκρατική συμμετοχή στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων αντικαταστάθηκε από την «πειθαρχία» στις αποφάσεις του κόμματος». Το «μούδιασμα» βέβαια οφείλεται και στο γενικότερο κλίμα της εποχής, τα Δεκεμβριανά, την «αποκατάσταση των δοσιλόγων», την παρακρατική και κρατική τρομοκρατία.

Η βασική συμβολή της εργασίας απο-

ρά στον Εμφύλιο. Γίνεται κατανοητή η «λογική» του αδελφοκτόνου πολέμου, μέσα από την εξέταση του «κοινωνικού υπόβαθρου της παρακρατικής βίας» και των «αμυντικών μηχανισμών» που αναπτύχθηκαν στο Ζιάκα και απέτρεψαν την πλήρη διάσπασή του. Επίσης αναλύονται οι επιπτώσεις του στην καθημερινή ζωή, στην οικογένεια και στις σχέσεις της βάσης με την ηγεσία του ΚΚΕ. Τα παραπάνω είναι δυνατά χάρη στην επεξεργασία της συλλογικής μνήμης των Ζιακιωτών, τη γνώση των μηχανισμών που τη δημιουργούν και τη διάκριση των αλληπάλληλων στρωμάτων της. Σημαντικά επίσης είναι και τα στοιχεία που προκύπτουν από τις αφηγήσεις της ζωής των κατοίκων ως προσφύγων στις ανατολικές χώρες, αλλά και εκείνων που έμειναν πίσω. Είναι η περίοδος όπου η αυτόνομη συλλογική δράση έχει περιοριστεί δραστικά, αλλά εκείνοι καταφέρνουν να διατηρήσουν την ιδέα της κοινότητας.

Η σύγκρουση του Εμφυλίου στα χωριά των Γρεβενών δεν θα είναι «καθαρά “ταξική”», καθώς «και τα δύο στρατόπεδα ήταν “διαταξικά”». Στο Ζιάκα η λειτουργία των παραδοσιακών δικτύων συνεργασίας, και μεταξύ αντιπάλων τώρα, φανερώνει ότι η συνοχή, η ευελιξία και η αμοιβαιότητα «εξακολουθούν να λειτουργούν σε σημαντικό βαθμό [...] και συμβάλλουν έτσι στην άμβλυνση των οδυνηρών επιπτώσεων του εμφύλιου σπαραγμού». Το χωριό βρίσκεται από το 1947 στα όρια ανταρτοκρατούμενης και κυβερνητικής ζώνης, με πλήρως απορρυθμισμένη οικονομία. Είναι απομονωμένο, δίχως πρόσβαση στα Γρεβενά, τα περισσότερα γειτονικά χωριά έχουν εκκενωθεί και ο μόνος τρόπος να επιβιώσει είναι με τη συνεργασία στο επίπεδο της ίδιας της κοινότητας και τη σύνδεσή της με το Δημοκρατικό Στρατό. «Η τύχη των κατοίκων είναι πια άρρηκτα δεμένη με την τύχη του αντάρτικου, όχι μόνο στο ιδεολογικό αλλά και στο υλικό επίπεδο». Τον επόμενο χρόνο οι περισσότεροι θα καταφύγουν στην «ελεύθερη πε-

ριοχή του Γράμμου», απ' όπου το 1949 θα μεταφερθούν στην Αλβανία.

Το Κόμμα παρεμβαίνει πλέον έντονα και στην οικογενειακή ζωή, παίρνοντας κάποτε τη θέση της οικογένειας που έχει διασπαστεί. Οι γυναίκες του Ζιάκκα διευρύνουν την αυτονομία τους κάτω από αντίξοες και επικίνδυνες συνθήκες, γίνονται ηρωίδες παρά τη θέλησή τους. Οι περισσότερες επιστρατεύονται στο Δημοκρατικό Στρατό, αφού αντισταθούν δυναμικά. Οι εμπειρίες τους, ωστόσο, από τον Εμφύλιο δεν θα είναι μόνο αρνητικές, καθώς μακροπρόθεσμα ενισχύθηκε η αυτοπεποίθησή τους και οι σχέσεις με τους άντρες έγιναν ισότιμες σε μεγαλύτερο βαθμό. Τα παιδιά που φεύγουν με το «παιδομάζωμα» στις ανατολικές χώρες, αποκτούν αυτονομία μεγαλύτερη και από εκείνη που είχαν κερδίσει στην Αντίσταση. Οι μαρτυρίες τους είναι και τώρα αισιόδοξες, όπως όταν μιλούν για την Κατοχή, καθώς φεύγουν με όνειρα για μια καλύτερη ζωή, όνειρα που, σε μεγάλο βαθμό εκπληρώθηκαν.

Η συγγραφέας εστιάζει εδώ το ενδιαφέρον της στην ιδιωτική εικόνα που αναδύεται μέσα από τις αφηγήσεις, των γυναικών και των παιδιών του Ζιάκκα κυρίως. Ο λόγος τους δεν ακολουθεί πιστά τον «επικρατούντα μύθο», αντιστέκεται στην εξιδανίκευση του παρελθόντος και προβάλλει ως ιδιαίτερα αξιόπιστη ιστορική πηγή, συμπληρωματική του «επίσημου» λόγου.

Η συχνή, κατά λέξη, παράθεση αποσπασμάτων από τις αφηγήσεις μάς μεταφέρει το κλίμα της εποχής και τον «τρόπο βίωσης της ιστορίας», χωρίς να εκτρέπει τη δομή της εργασίας σε ανεκδοτολογικές παρατηρήσεις. Ο «κατάλογος αναφερομένων αφηγητών» εξάλλου επιτρέπει στον αναγνώστη να έχει περισσότερες πληροφορίες για κάθε αφηγητή και να διαμορφώνει δικά του συμπεράσματα. Περιέχονται εδώ, εκτός από τα ονόματα των αφηγητών, το έτος γέννησης, η καταγωγή και η ημερομηνία των συνεντεύξεων (που είναι περισ-

σότερες από μία με ορισμένους). Πράγματα που ίσως φαίνονται αυτονόητα, αλλά συχνά λείπουν από αντίστοιχες ανθρωπολογικές μελέτες ιστορικού χαρακτήρα. Σημειώνουμε χαρακτηριστικά ότι ενώ 6 μόνο από τους 37 αφηγητές (27 άντρες και 10 γυναίκες) εμφανίζονται με ψευδώνυμο, από αυτούς οι 4 είναι γυναίκες και μάλιστα είναι εκείνες που στις διηγήσεις τους διαφοροποιούνται από τη «δημόσια εικόνα» του Εμφυλίου. Στους Ζιακιώτες «σε κάθε σχεδόν αφήγηση ζωής υπάρχει ένα σημείο τομής που σηματοδοτεί τη ρήξη με την ηγεσία ή και με το κόμμα». Η ρήξη ξεκινά από συγκεκριμένες εμπειρίες τους, που διαμορφώθηκαν στο σταλινικό κλίμα της εποχής, κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου και στην προσφυγιά. Το κόμμα, όμως, παραμένει στη συλλογική μνήμη ως «ενσάρκωτης των αγώνων του παρελθόντος» παρά τις όποιες απογοητεύσεις.

Οι Ζιακιώτες και η Βαν Μπούσχοτεν, «προτείνουν μια ουσιαστική συμφιλίωση, βασισμένη στο ήθος της ευελιξίας και της συνεργασίας, καθώς και στην αναγνώριση και καταδίκη των ακραίων συμπεριφορών των δύο πλευρών». Βρίσκονται έτσι πιο μπροστά από τους περισσότερους ιστορικούς της περιόδου. Τοποθετούνται πέρα από την επικρατούσα επίσημη αναγνώριση της Αντίστασης, η οποία «έγινε ενιαία και εθνική, αφού της αφαιρέθηκαν οι κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις» και αποσιωπήθηκαν οι διχαστικές τάσεις, καθιστώντας αδύνατη την κατανόηση του Εμφυλίου, αλλά και την πραγματική συμφιλίωση με το παρελθόν. Σημειώνουμε, ωστόσο, εδώ ότι ίσως η «συμφιλίωση» αυτή να χρειαζόταν, σε πρώτη φάση, τη συλλογική λήθη. Μπορεί στο Ζιάκκα που διατήρησε, ως ένα βαθμό την κοινωνική του συνοχή, οι αναμνήσεις να είναι αφηγήσιμες. Το ίδιο όμως δεν συνέβη σε άλλα χωριά που διασπάστηκαν εσωτερικά ή διαλύθηκαν από το κράτος, όπως στην Ευρυτανία· το τελευταίο επισημαίνει άλλωστε και η συγγραφέας.

ΜΑΡΙΑ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ